

Маценка Світлана
(Львів)

Середньовічна легенда “Селянин Гельмбрехт” Вернера Садівника крізь призму літературної герменевтики

Сучасне розуміння середньовічного тексту ускладнене поміж іншим часовою дистанцією та віковими світоглядними нашаруваннями, у світлі яких тогочасне сприйняття і трактування світу видається дещо схематичним, а відтак і мало доступним. Це пояснюється “вікодавністю” (“Alterität” – термін Г.Р.Яусса) середньовічної літератури, тим, що поряд із безпосереднім змістом художній твір в епоху Середньовіччя наділений, як правило, алегоричним змістом, що забезпечує широкий простір інтерпретації, проникнення у який, однак, вимагає врахування як оригінальності тексту, так і його поліфонічності.

Тому один із найзначніших представників сучасної герменевтики Г.Г.Гадамер закликає бачити у часовому інтервалі, який розділяє творця та інтерпретатора тексту, позитивну і продуктивну можливість розуміння. “Час не є проваллям, а служить основою, в якій корениться сучасність. Задача справжнього розуміння не може бути досягнута шляхом відмови інтерпретатора від своїх власних понять і трансплантації себе в дух якогось часу. Позитивна роль часового інтервалу полягає в його здатності служити фільтром; завдяки дистанції у часі знімаються приватні пізнавальні інтереси, що веде до справжнього розуміння”¹. Звідси – осмислення художнього

---

¹ Западное литературоведение XX века: Энциклопедия / под ред. Е.А.Цурганова. – Москва: Intrada, 2004. – С.101.

твору як матеріальної об'єктивації традиції культурного досвіду і вимога реконструювання його місця в духовній історії людства.

Метою інтерпретації, таким чином, є не значення тексту, а його сенс в історії, яка лише й наділена значенням. “Історичний світ як цілість, ця цілість як взаємозв'язок, цей взаємозв'язок як ціннісно-орієнтуючий, цілеспрямовуючий, коротко кажучи, творчий, тоді розуміння цієї цілості з її самої, і, врешті, централізація цінностей і цілей у певні століття, епохи, в універсальній історії – це погляди, з яких необхідно розглядати зв'язок гуманітарних наук”, – стверджував В.Дільтей². Тому кожен твір як частина історичної єдності набуває значення лише через своє відношення до цілісності епохи.

Ця позиція обґрунтовує також сучасний інтерес до середньовічної літератури. Г.Р.Яусс аргументує своє захоплення Середньовіччям трьома наступними факторами: естетичною насолодою, відчужуючою інакшістю і модельним характером середньовічних текстів: “Легко помітити, що в основі цієї тріади лежить уже випробувана практика літературної герменевтики. Безпосередній і пререфлексивний читацький досвід, який вже імпліцитно містить апробацію читабельності, утворює необхідний перший герменевтичний міст, – вважає вчений. – Творчий успіх, який передається, або герменевтична функція естетичної насолоди виявляється в тому, що виникає можливість через наростаючу згоду чи також *via negationis*, через виникнення незадоволення читанням, виявити вражаючу і відчужуючу іншість світу, що відкривається текстом. Для усвідомлення цієї інакшості відокремленого минулого необхідне рефлектуюче сприйняття її відчужуючих аспектів, що методично можна зробити, реконструювавши горизонти очікування адресатів, для яких текст початково був написаний.

² *Dilthey W. Gesammelte Schriften. Bd. 7: Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften. – Stuttgart, Göttingen, 1958. – S.155.*

II. Свіжий погляд на давні тексти

Цей другий герменевтичний крок не повинен, однак, бути метою розуміння взагалі, набуте пізнання іншості далекого текстового світу не повинне залишатися лише загостреним, об'єктивованим через зняття горизонту варіантом історичної конкретизації. У переході через відчуженість іншості повинен бути віднайдений для нас її можливий зміст, поставлене питання про значення, яке історично сягає якомога далі і переростає початкову комунікативну ситуацію. Апелюючи термінологією Гадамера: зняття горизонту повинне привести в процесі активного розуміння до злиття минулого і сучасного горизонтів естетичного досвіду...”³. У такий спосіб виокремлюється герменевтична проблема середньовічної літератури – своєрідне подвоєння структури дискурсу, який представляється у відчужуючій інакшості свідченням історично відокремленого минулого, водночас, будучи завдяки своїй мовній організації естетичним об'єктом, вказує на іншу свідомість, уможлиблюючи комунікацію з давнім, далеко вже несучасним адресатом.

З цього погляду німецька середньовічна легенда “Селянин Гельмбрехт” Вернера Садівника є ваговою складовою культурної свідомості XIII століття та цінним літературним пам'ятником перехідного періоду пізнього Середньовіччя. Приблизно в 1260/70 роках Вернер Садівник (Wernher der Gartenaere), очевидно мандруючий професійний поет, створив оповідання у віршах, що складається із 1900 строф, під назвою “Селянин Гельмбрехт” (“Meier Helmbrecht”), яке збереглось у двох манускриптах XV і XVI століть. Через відсутність прямих даних про автора та історію виникнення твору текст і його соціально-культурний контекст є єдиними джерелами інформації.

Інтерпретація стає найпродуктивнішим шляхом до розуміння структур, які є носіями змісту. При цьому постає багатоаспектне питання про естетичну цінність твору, яке

---

³ Jauss H.R. *Alterität und Modernität der mittelalterlichen Literatur*. Gesammelte Aufsätze 1956-1976. – München, 1977. – S.14.

вміщує проблеми вагомості тексту як історичного свідчення, відображення неперервності і поступальності історичного процесу та водночас історичних диференцій, неповторності певної історичної епохи. До уваги береться і художня специфіка середньовічної літератури загалом, для якої, згідно з медієвістичними дослідженнями, саме поняття “фікції”, “вігадки” не є характерним. “Перед нами модель літератури, для якої ще не існувало певних форм герменевтики, які хибно, у вигляді віддалених від реальності, були представлені сучасному поняттю естетики 19 століття. Оскільки особливе і загальне, індивід і суспільство ще гостро не протиставлені одне одному, то окрема людина все ще є інтегрованою в суспільну групу і здобуває ідентичність не як індивід, а через прив’язаність до ієрархічного порядку, мистецтво залишається суттєво вплетеним у суспільну функціональність і тому безпосередніше, ніж у пізнішій літературі, можна розпізнати в ньому соціальний жест, тобто суспільну форму висловлювання певних верств і класів, які прагнули зробити літературу інструментом їхньої суспільної діяльності...”⁴.

Г.Р.Яусс доповнює опис модельного характеру цієї літератури наступним чином: “Середньовіччя виявляє у своїй літературі риси, які, звичайно, нечасто можна знайти саме у такому повному виявленні: модель закритої у собі культури і суспільства, у якій мистецтво та література осягаються ще в нормотворчих функціях; архаїчний і водночас по-шкільному освічений характер цієї культури, у якій перехрещується космополітизм латинської писемності з повсякденною функцією розмовних романських регіональних мов; консерватизм літератури, яка далеко від будь-якої аристотелівської рецепції розвиває власний принцип наслідування і літературну систему, демонструючи стосовно античності і чужих культур вражаючу силу засвоєння; чітко виділена, майже незмінна система вираження цієї

⁴ *Weddige H.* Einführung in die germanistische Mediävistik. – München: Beck, 1997. – S.23.

II. Свіжий погляд на давні тексти

літератури, яка прокладає власну дорогу від знаку до символу і при цьому все ж виробляє рухливий порядок жанрових зразків і “тонів”, у яких розгортається комунікативне досягнення літератури суспільства у стані формування”⁵. Легенді про селянина Гельмбрехта також притаманний характер моделі, яка є великою мірою втіленням тогочасних уявлень і вірувань, але водночас вона містить і ознаки зародження нового типу мислення. Очевидно, своїми знаннями автор завдячує “книзі книг” і “книзі світу”, тобто Біблії та досвіду, набутому ним у мандрах, та знайомству з тогочасною літературною ситуацією.

Про письменника відомо, що сам він називав себе Вернером Садівником і “Гельмбрехт” є єдиним знаним твором, який належить його перу і дійшов до нашого часу. Аналізуючи певні діалектні вислови, які Вернер використовує в тексті, описи окремих звичаїв, вчені реконструюють фрагменти біографічних даних про автора. Припускається, що він походить із австрійсько-баварського регіону. Його соціальне походження визначити важко. Багато що натякає на те, що він був мандрівником і займався поетичною творчістю при рицарських дворах.

Щодо його знань існує теза, що Вернер Садівник мав духовну освіту, інші джерела, проте, стверджують, що він був неосвіченим. Однак текст “Гельмбрехта” демонструє об’ємну обізнаність поета з тогочасною літературою. Це обґрунтовує інтертекстуальну природу текстової тканини твору, а також його жанрову своєрідність, яка дозволяє віднести “Селянина Гельбрехта” до поширеного на той час жанру легенди чи сказання (*das Märe*). На підставі великої кількості діалогів окремі вчені говорять про драматичну будову твору. У критиці дискутується також ім’я поета: одні медієвісти вважають, що Вернер був садівником, інші закликають розуміти його ім’я метафорично – “творець у

---

⁵ *Jauss H.R.* Op. cit. – S.25.

саду мистецтва”, згідно з іншою гіпотезою, поет міг належати до багатой родини Гертнер у Кремсі, його ім'я могло походити також від дієслова “garten“, що означало “подорожувати”⁶. Отже, залишаються відкритими проблеми авторства, історичності, інтенційності та багатозначності тексту.

Герменевтична традиція виходить із того, що в творі явно-приховано поза інтенційністю автора, поза несвідомими процесами вписаний глибший зміст. “Символічний зміст конституюється поза і всередині словесного змісту”, – стверджує Поль Рікер⁷. При цьому символічний характер мови виявляє міфологічні виміри, які прочитуються лише згідно їхньої логіки. Відповідно, герменевтика включає реконструювання початкового “послання” і демістифікацію його водночас переданих самотлумачень. Інтерпретація стає амбівалентною: відкриття повноти символічних значень і скорочення їх до справжнього значення “початкового слова”, яке не було сказане⁸.

У легенді про селянина Гельмбрехта чітко простежується християнська міфологічна основа. Вернер Садівник розуміє і сприймає світ на основі Біблії. З погляду християнської герменевтики, яка на той час була домінуючою системою інтерпретації, віра вважалась вищою мудрістю. Істина живе в людині, писав Тома Аквінський, а суб'єкт, що став на шлях пізнання, усвідомлює її під впливом просвітлення, яке виходить від Бога. “Вищі принципи мислення, які виступають як критерії знання, що не є одкровенням, також вроджені, з тією лише різницею, що людина усвідомлює їх завдяки досвіду”⁹.

⁶ Helmbrecht. Vom mittelalterlichen Versepos zum Burghauser Freilichtspiel / Hrsg. von der Stadt Burghausen. – Burghausen, 2001. – S.8-10.

⁷ Ricœur P. Die Interpretation. – Frankfurt a. M., 1974. – S.29.

⁸ Grundzüge der Literaturwissenschaft / Hrsg. Von H. L. Arnold, H. Detering. – München: Taschenbuch-Verlag, 2001. – S.146.

⁹ Квіт С. Основи герменевтики. – Київ: КМ Академія, 2003. – С.19.

II. Свіжий погляд на давні тексти

Очевидно, і для середньовічного поета істина була одкровенням божим. Це підтверджують логіка висловлювання автора і принципи аргументації його позиції. У світі панує божественний порядок. “Цей чуттєво сприйнятий світ є неначе книга, написана Богом, тобто створений божою силою і окремі творіння є наче фігури, які організовані не за людським рішенням, а згідно з божественною волею, щоб засвідчити мудрість невидимої божественної суті”¹⁰.

Таким чином, світ організований за принципами вищої справедливості, що можна стверджувати і про ієрархічну суспільну структуру. Словами старшого Гельмбрехта текст презентує ідею розумної влаштованості світу. Селянин високо цінує свою чесну працю і бачить у цьому своє вище призначення. Той, хто добросовісно виконує функцію, покладену на нього Богом, діє гідно і житиме в духовній гармонії. Тому батько закликає свого сина жити чесно на користь людям:

Поднимешь поле верным плугом И наградишься по заслугам. Не будут все тебя чуждаться, А будут все в тебе нуждаться – Любой богач, одетый в шелк, И брат-бедняк, орёл, и волк, И все те твари, звери, птицы, Кому господь велел родиться. Мой милый, откажись от странствий, Останься дома и крестьянствуй. И процветет немало дам Благодаря твоим трудам, И короли упрочат власть, Когда свою получают часть, Богатый не был бы богатый, Не помогай ему оратай ¹² . (545-560)	Ach, baue mit dem Pflug die Flur, Draus andern lauter Nutzen sprießt, Daß reich und arm dein Tun genießt, Dein Tun genießt selbst Wolf und Aar Und der Geschöpfe bunte Schar, Alles, was Gott auf Erden Ließ je lebendig werden. Wohlan, mein Sohn, den Acker bau! Gewißlich wird manch hohe Frau Durch deines Ackers Frucht verschönt, Und manscher König sieht gekrönt Sich dank des Bauern Fleiß und Schweiß Niemand erlangte Ruhm und Preis, In Rang und Stand, wär' nicht das Feld Des Bauern immer neu bestellt ¹¹ . (454-468)
--	--

¹⁰ *Weddige H.* Op. cit. – S.65.

¹¹ Zitat nach der Ausgabe: *Wernher der Gärtner*. Meier Helmbrecht. – Stuttgart: Philipp Reclam, 2001.

¹² Цит. за вид.: *Садовник Вернер*. Крестьянин Гельмбрехт. – Москва: Наука, 1971.

Ф. Ніцше оцінив наведені рядки як “чудові слова для визначення людини честі”¹³. Дана система відносин повинна залишатися незмінною. У цьому полягає також вища ідея Порядку:

Есть распорядок неизменный,
Которым ведает господь...
(1568-1569)

Ці рядки інтерпретовані перекладачем Р.В.Френкель у руслі загальної ідеї. В оригінальному тексті мова йде про загальноприйнятту мудрість (“Wie sagt doch jener Weise?” 1397). Ця думка була однією з провідних на той час. Зокрема вчений-проповідник Бертольд Регенсбурзький був переповнений намірами вказати кожному його місце у соціальній цілості і застерегти від спроб змінити свій соціальний статус. Народжений простоллюдином не повинен був прагнути стати лицарем, і поведінка кожного повинна була відповідати нормам, прийнятим у соціальному середовищі чи професійній або верстовій групі.

Прагнення щось змінити, з погляду Вернера, приводить лише до негативних наслідків:

Тот остаётся не у дел,	Wer frevelnd seinem Stand entsteigt,
Кто восстаёт на свой удел.	Gar selten dem das Glück sich neigt.
(289-290)	(229-230)

У будь-яких змінах суспільних відносин Середні віки не визнавали нічого позитивного, окрім зміни від гріха до його спокути. Як соціальні зрушення, так і зміна простору оцінюються однозначно негативно. Слово “ellende” означало в XIII столітті життя на чужині, вигнання чи просто бідність. Просторова мобільність, однак, з різних причин була характерною для представників окремих соціальних верств і професій, хоча паралельно невикоріненою залишалась антипатія щодо чужини, щодо чужого в соціальній спільноті

¹³ Wernher der Gärtner „Helmbrecht“: Die Beiträge des Helmbrecht-Symposiums in Burghausen 2001 / Hrsg. Von Th. Nolte, T. Schneider. – Stuttgart: Hirzel, 2001. – S.35.

II. Свіжий погляд на давні тексти

певного місця, професії чи верстви. З цієї причини старший Гельмбрехт просить сина продовжити його справу:

Вот если б ты пошел за плугом	Fahr mir, mir treibe das Gespann,
И, мерясь силами друг с другом,	Lenkst du den Pflug, treib ich`s dir an.
Мы запахали бы свой клин,	Ich, laß selband uns wacker
Счастливей был бы ты, мой сын,	Bestellen unsern Acker!
И, даром не потратив силы,	So steigt du einst gleich mir hinab
Дожил бы честно до могилы.	Mit großen Ehren in dein Grab.
Всегда я верность уважал,	Drauf zähl ich, meiner Pflicht getreu
Я никого не обижал,	Und kein Verräter; jährlich neu
Платил исправно десятину	Zahl meinen Zehnten ich vollauf.
И то же завещаю сыну.	Ich habe meines Lebens Lauf
Не ненавидя, не враждуя,	Vollführt ohn Haß und ohne Neid.
Я жил и мирно смерти жду я.	(187-198)
(249-260)	

Син зневажає батькові настанови, прагнучи вирушити у далекий світ, стати лицарем і жити багато, не працюючи, чим порушує заданий Порядок. У такому випадку передбачений певний кінець:

Господь всесильный нам являет	Gott ist ein rechter Wundermann;
Немало истинных чудес,	An dieser Mär man`s sehen kann.
Карая грешников с небес,	(1461-1462)
Как подтверждает эта повесть.	
(1638-1641)	

Отже, один із головних конфліктів, артикульованих текстом, полягає у порушенні сином Божого порядку. У.Претцель підсумовує: “Життєвим ідеалом проголошується тут більшою мірою збереження Божого порядку, непорушне значення морального світового порядку, який базується на верстовому поділі людства, будь-який злочин проти нього і проти десяти заповідей вимагає і знаходить у цьому світовому порядку своє суспільне і божественне покарання. Таким чином, за живою захоплюючою історією, яка часто послуговується простою мовою, не можна не помітити глибокого морального змісту цієї вражаючої трагедії, яка не протиставляє лицарський і селянський світи, а захищає їх

єдність, бажану Богом”¹⁴. Звичайно, неодноразово робляться спроби повернути хлопця на шлях істинний. У словах батька – не лише його життєва мудрість, але й божественне виявлення. Сни, які він бачить, є знаками долі його спадкоємця. Розповідь набуває ознак проповіді і звучить як передбачення та застереження від трагічного кінця, а також як повчання:

Вы, для кого мои страницы,
Ловите мудрости крупицы,
Пусть сам я глуп, да мой совет
И самым умным не во вред.
Ведь много есть птенцов зелёных,
Повадкой Гельмбрехта

прельщенных,

Растет какой-нибудь малыш

И станет Гельмбрехтом, глядишь,
Начнет соседей грабить ловко.
Но ждет и этого веревка.

(1921-1930)

Nun merket auf und seht euch vor:
Erteilt euch guten Rat ein Tor,
Dem folgt auch des Weisen Rat.
Ich fürchte, unser Helmbrecht hat,
Irgendwo Schüler, Knechtelein?
Die werden auch Helmbrechtelein

Und werden gleichfalls euch
bedrängen,
bis alle in der Schlinge hängen.

(1725 – 1732)

Очевидно, що сни для унаочнення зображуваного промовляли до особливого магічного рівня сприйняття публіки і були покликаними пробудити й мобілізувати релігійні страхи і забобонність.

Вернер вказує окрім цього на порушення молодим Гельмбрехтом важливої заповіді: поважати батька і матір. Про це в одному з діалогів говорить сам батько:

Кто старшим внемлет, тот по праву
Сыскать сумеет честь и славу,
А кто презрит отца науку,
Себе готовит стыд и муку
И пожинает только вред,
Благой не слушая совет.

(331-336)

...Denn wer gute Lehre
Befolg, der erntet Nutz und Ehre.
Doch welches Kind des Vaters Rat
Allzeit mißachtet mit der Tat,
Kommt vor dem ganzen Lande
In Schaden und in Schande.

(265-270)

Син не слухає батька, більше того, повернувшись через рік на батькове помістя, він зневажає батьків і не

¹⁴ Das Märe. Die mittelhochdeutsche Versnovelle des späteren Mittelalters / Hrsg. von K.-H. Schirmer. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1983. – S.59.

II. Свіжий погляд на давні тексти

визнає їх родичами. “Покарання через осліплення і каліцтво зовсім виразно проголошується як помста за образу пошани батька і матері”, – вважає Г.Бракерт¹⁵.

На підставі того, що у творі фіксуються деякі закономірності взаємовідносин людини і світу, а також людини у світі, текст набуває особливої здатності самотлумачення. Зокрема, поведінка героя, спрямована у будь-якому сенсі проти власної суті, обов'язково спричинить покарання. Логічно, що не уникнути його, якщо зневажити вищу ідею божественної суті світу, яка досить часто виявляється в текстовій тканині твору через послання у вигляді застережень, передбачень, погроз.

Події, зображені у легенді, представлені в основних моментах двічі: в оптимістичній інтерпретації молодого Гельмбрехта і в негативному варіанті, який підтверджує трагічний кінець розповіді. Помітно, наскільки важливо письменнику винести вирок порушнику порядку. “Для того, щоб це зобразити, Вернеру потрібне було велике літературне вміння, яке дозволило йому не нав'язувати додатково своє вчення, свою тенденцію розказаним подіям, а повністю їх реалізувати в текстурі своєї оповіді, у розгорнутій під час розмов аргументації, а також у переплетенні образів і символів”¹⁶. Двічі молодий Гельмбрехт залишає свій дім, двічі батько намагається його затримати, спочатку як рівноправного партнера, а потім він пропонує сину нічого не робити, лише б той залишився вдома. Двічі розповідається про “вільне” життя Гельмбрехта при дворі. У послідовності цих подій Г.Фішер бачить біблійну модель, а саме структуру мотиву блудного сина¹⁷. В основі цієї структури схема з трьох елементів:

¹⁵ *Brackert H., Frey W., Seitz D.* Nachwort zu: Wernher der Gartenaere: Helmbrecht // *Das Märe. Die mittelhochdeutsche Versnovelle des späteren Mittelalters* / Hrsg. von K.-H. Schirmer. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1983. – S.373.

¹⁶ *Ibid.* – S.374.

¹⁷ *Fischer H.* Gestaltungsschichten im „Meier Helmbrecht“ // *Das Märe. Die mittelhochdeutsche Versnovelle des späteren Mittelalters* / Hrsg. von K.-H. Schirmer. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1983. – S. 344-368.

вирушення в дорогу – чужина – повернення. Однак Вернер суттєво модифікує цей мотив, акцентуючи кінцевий момент: першого разу Гельмбрехт повертається гордо верхи на коні; вдруге він вимолює місце хворого жебрака у домі свого батька, але його не приймають. У зіткнення входять германська правова мораль і християнське почуття милосердя: батько вказує каліці-сину на двері, мати непомітно подає йому хліб. Очевидно, притча про блудного сина була актуальною в пам'яті автора і читача, паралелі, які випливали в їх свідомості, вражали жорстокістю контрасту поміж безмежним милосердям і радістю, які виявляє батько в притчі, і відмовою Гельмбрехта-старшого прийняти сина-невдачу. Рух від гріха до покаяння також не прослідковується у творі. Молодий Гельмбрехт страждає від покарання, але відкритого розкаяння не демонструє:

За все грехи калекой став,	...Solche Sünde stieß
Терзаясь муками расплаты,	Ins Elend ihn und tiefe Not
Он предпочел бы смерть стократы,	Tausendmal lieber läg' er Tot
Могильной насыпи покой	Als so am Leben bleiben
Позору участи такой.	Und sich der Schmach verschreiben.
(1698-1702)	(1516-1520)

Міфологічна основа тексту, наповнення слів батька особливою божественною силою переконливості, стиль висловлювання, який не допускає застережень і сумнівів у правильності сказаного, надають самому тексту особливої ваги і перетворюють буденну подію на ситуацію-приклад. Водночас автор намагається витримати оповідь у рамках реальної, нагадуючи читачеві, що сам він був свідком подій, про які йдеться, або ж про деякі деталі він дізнався з книг. У цьому сенсі текст будується на певних панівних у той час літературних моделях, які, однак, автором опрацьовані і часто представлені в іронічному світлі. Твір стає цікавим свідченням взаємовпливу духовних і світських форм комунікації. Одним із таких основних літературних зразків, що лежать в основі Вернерового тексту, є модель рицарського роману з його окремими елементами: вирушення в дорогу до рицарського двору, успіх, ряд

II. Свіжий погляд на давні тексти

пригод, повернення, ще один виїзд у світ, який, однак, у даному випадку закінчується катастрофою. “Також стосовно цієї схеми “Гельмбрехт” може бути зрозумілим лише як “контрафактура”, як свідоме структурне та тематичне перевертання”¹⁸. Г.Фішер вбачає у використанні цієї сюжетної канви вплив Гартмана фон Ауе¹⁹. У розгортанні мотиву неосвіченого вискочки, який прагне приєднатися до рицарського стану, вчені прослідковують у даному випадку запозичення із творів Нейдгарта фон Рейєнталя. Йому, а також Штріккеру, Вернер міг завдячувати ідеєю помістити своїх героїв у селянське середовище. Однак своєрідність опрацювання поетом відомих літературних зразків, тобто фактичне вивертання їх і наповнення нетрадиційним для них змістом, засвідчує авторську майстерність Вернера Садівника і ознаки нового типу мислення.

Письменник описує в “Селянині Гельмбрехті” деякі соціальні обставини XIII століття: непевне правове становище (рицарі-розбійники), втеча із монастиря, селяни, що прагнуть виділитися, зловживання правом війни в рицарському середовищі, позбавлення сенсу придворних форм життя. Один із аргументів батька, коли він переконує сина дотримуватись принципів загальноприйнятої моралі, базується на змінах, що відбулися в суспільстві, і які виявляють його кризовий характер.

Как подменили всех людей!	Ich schaut' es deutlich jener Zeit,
Когда-то лжец или злодей,	Wie Treu' und Ehr' allein gedeiht,
Желавший кривдой жить на свете	Durch Falschheit alles wird verheert.
И на закон накинута сети,	Durch sie ward Rittersinn verkehrt.
Друзей всеильных не имел	Die Falschen ohne Scham und Zucht,
И при дворе не пил, не ел.	Die zu verdrehn das Recht gesucht
Теперь же тот богатство множит,	Mit List, verderbt dir Sitten,
Кто льстит и лгать бесстыдно	Nicht wurden sie gelitten
может.	
И при дворе ему почет,	Im Schlosse, nicht gespeist, geehrt.
И больше он успел, чем тот,	Ach, heute golt als klug und wert,

¹⁸ Brackert H., Frey W., Seitz D. Op. cit. – S.375.

¹⁹ Fischer H. Op. cit. – S.350.

Кто честно выбрал путь-дорогу
И угодить старался богу.
(969-980)

Wer schmeicheln, lügen, trügen kann:
An ihm die Ritter sehn hinan,
Und er besitzt an Gut und Ehr'
Leider zumeist erklecklich mehr
An einer, der aufrichtig lebt,
Nach Gottes Wohlgefallen strebt.
(841-856)

Син у своєму прагненні стати лицарем обґрунтовує власну позицію лише своєю незвичайною зовнішністю. За фасадом він не являє собою нічого особливого, чим би повинен був володіти, прагнучи перейти у вищу соціальну верству. Іронічно зауважує автор, що передусім лицарським повинен був бути зовнішній вигляд Гельмбрехта. Структуруючи образ молодого селянина за принципами лицарського роману, Вернер іронізує над схематичністю та поверхневистію лицарських образів. Акцентуючи на зовнішності, поет загострює відсутність будь-яких моральних принципів, які в цілому існували лише як зразкові правила гри, бо ж були витісненими показовістю лицарського етикету.

Освоюсь с рыцарским обычаем
Не хуже знатного птенца,
Что вырос в горницах дворца,
Когда мою увидят шапку
И золотых кудрей охапку,
Поверят, что не знался с плугом,
Не гнал волов крестьянским лугом,
И клятвой присягнут везде,
Что не ступал по борозде.

Bin, Vater, ich beritten,
Getrau in höfischen Sitten
Ich mir so glänzend zu bestehn,
Wie die seit je zu Hofe gehen.
Wer nur auf meinem Haar erblickt
Die saubre Mütze, kunstgestickt,
Der schwüre tausend Eide drauf,
Daß nie ich zog mit Ochsen auf,
Nie durch die Furche stieß den
Pflug.

Мне в каждом замке будут рады,
Когда надену те наряды,
Что подарили мне вчера
И мать, и добрая сестра.
(300-314)

Tret ich daher auf meinem Zug
In jenem schmucken Kleide,
Das Mutter, Schwester, beide
Mir steuerten, so ahnt gewiß
Kein Mensch, daß je ich Stecken
stieß...

(239-243)

Ідейно ж автор пояснює поведінку молодого Гельмбрехта тим, що він не помічає і не сприймає

II. Свіжий погляд на давні тексти

вражаючих масштабів того, у чому, як у гріху гордині і зарозумілості, відмовлено селянину і що може бути водночас перевагою для інших.

Ведь люди истину толкуют: “Кто слишком многого взыскует, Тот сам в ничтожество впадет”.	Schon öfter hört' ich sagen: Wer zu viel will erjagen, Dem wenig oder nichts verbleibt.
И алчность грешника влечет Неотвратимо в бездну ада. (1594-1597)	Zur Hölle, in den Abgrund treibt Die Habsucht durch der Sünde Macht. (1421-1425)

Вернер робить спробу поєднати традицію лицарського роману з демократичною традицією “літератури дурнів”. Це прослідковується в описі одягу Гельмбрехта-сина. Він надміру яскравий, розкішний, франтівський. Замість того, щоб, з погляду автора, служити добродетелі, герой одягає дороге вбрання, яке для селянина не має жодного сенсу. Вернер видає себе навіть за ображеного, коли описує захоплення жінок та дівчат Гельмбрехтом.

Всю грудь безмозглый дуралей Усеял множеством камней, Зелёных, синих, голубых, Лиловых, красных и иных,	...Schaut, von Kristalle Schlossen drei Knöpfe, nicht zu klein, Des Narren Brust. Mit Knöpfelein Gelb, blau, schwarz, weiß, braun, rot und grün,
Сверкавших, словно в сказке, Когда кружился в пляске. И на его уборы Все устремлялись взоры Влюблённых девушек и жен. Он был их роем окружен,	War sie bestreut, die fernhin glühn Und strahlen zauberbunten Glanz: Sooft er trat einher im Tanz, Sah Mädchen man wie Frauen Gar liebend nach ihm schauen. Kaum würd' ich neben diesem Knaben
А окажись я рядом, Не удостоят взглядом! (199-210)	Bei Frauen noch gegolten haben. (142-152)

Таким чином, окрім того, що одяг відповідав своєю пишністю лицарському, на ньому були й інші знаки, які сигналізують справжню суть його власника:

У плеч его, на рукавах, Легко подхвачены на швах, Бубенчики висели	Dort, wo der Ärmel wächst hervor, Da war von kleiner Schellen Chor Die Naht ringsum behangen,
--	---

И весело звенели...
(211-214)

Die alle hell erklangen,
Sobald er sprang im Reigen.
(153-157)

Шапка у вигляді ковпака, дзвіночки на рукавах – це атрибути блазня і дурня. Автор і сам не раз відкрито називає Гельмбрехта-сина дурнем.

З позиції середньовічного символічного сприйняття світу кожна річ окрім прямого значення є ще й знаком, який може виходити далеко за межі означуваного. “Середньовіччя, – пише Ф.Олі, – має власну, відповідну до нього перспективу у спіритуалістичній транспаренції буттєвого. Вона виявляється у погляді уверх, викликаному земними речами, і баченні наскрізь аж до спіритуалістичної реальності значень знаку, наявного у креативному. Вона є перспективою у справжньому сенсі, яка осягає через зрине невидиме...”²⁰. При цьому річ може мати як позитивне, так і негативне значення, і в залежності від контексту виявляти те чи інше. Показовими речами-символами у “Селянині Гельмбрехті” є шапка і волосся молодого чоловіка. Шапка, вишита черницею-біглянкою, містить образи, які відображають прагнення героя. Той факт, що черниця, мріючи про придворне життя, втікає з монастиря і стає грішницею, переноситься на річ, яку вона виготовляє, і визначає долю подальшого власника цього справжнього витвору мистецтва. Легенда починається описом шапки і закінчується тим, що селяни, які чинять розправу над розбійником Гельмбрехтом, рвуть її на шматки.

Порвали шапку на частицы,
А что до грешной головы, –
Она сверкала без ботвы,
Гола и спереди и сзади.
Былых кудрей былые пряди
Лежали втоптаные в прах.
(1895-1901)

Sittiche, Sperber, Tauben
Und Lerchen jetzt verstauben
Im Weg, zerfasert dort und hier,
Die einst der Mütze schönste Zier.
Da lag ein Zäuschen Haargelock,
Daneben seidenes Geflock.
(1693-1698)

---

²⁰ Weddige H. Op. cit. – S.67.

соціального переділу влади”²¹. Звідси – критика непевності, нестабільності часу. З цією проблемою Вернер Садівник конфронтує саме лицарську публіку, висміюючи розбійницьку поведінку лицарів на прикладі селянина. “Переконливим є те, що збідніле дворянство повинне було розуміти тенденції росту селян як безпосередню загрозу і скорочення власних привілеїв. Воно прагнутиме суттєво скоротити ці наміри просування наверх. Що може бути в такому випадку дієвішим, аніж критика, яка здійснюється представниками найнижчого стану щодо тих представників їхньої верстви, що незадоволені статусом, якого вони набули в результаті народження, критика, яка понад це посилення на заповідь покірності своїм батькам дозволяє ще й релігійне загострення?”²²

Ці загальні співвідношення в XIII столітті пояснюються дезорганізацією феодального суспільства. Як показує соціальна історія і підтверджує твір Вернера Садівника, становище селян у той час змінилося. Зменшився тиск залежності, селяни могли завдяки своїй праці досягти вільнішого становища, стати власниками. Особливо це стосується майєрів, які вели самостійне господарство. Та текст рефлектує, з іншого боку, ще одну з вічних соціальних проблем – проблему правової справедливості й захищеності. У Вернера йдеться про мінімум державного порядку і безпеки. Ця думка з’являється в кінці твору, коли після знищення розбійників, як зауважує автор, на дорогах стало спокійно. У цій ситуації критики бачать відображення необмеженого права війни в Середні віки, згідно з яким проголошувалося право сильного, а також фактично не можна було провести межу між рицарем і розбійником. Відповідно з цим, відображений у “Гельмбрехті” криміналітет лицарської ватаги може бути прочитаним як опис “легальної” міжусобної війни. Тому до поетичних якостей тексту належить постановка у ньому

²¹ Brackert H., Frey W., Seitz D. Op. cit. – S.378.

²² Ibid. – S.380.

II. Свіжий погляд на давні тексти

реальних проблем. “Новела не рятується втечею, як у інших тогочасних творах, у позбавлену суті видимість казкової дії, а з критичною гарячковістю розробляє зображення реальності, істинна суть якої переростає свідомі інтенції автора... У тому, що тут виявляються об’єктивні моменти історичної ситуації, досвід соціальної верстви, яка постійно беззахисно була піддана небезпеці лицарських воєн і змушена була відчутти у них несправедливість і жорстокість, виділяються нові структури сприйняття, які забезпечують цій новелі її літературний ранг і значну позицію у розвитку середньовічної літератури”²³.

Поряд із соціальним конфліктом автору вдалося зобразити конфлікт поколінь. Ознакою нового часу є порушення комунікації поміж батьками і дітьми. Іронічно ця ситуація загострена у сцені першого повернення молодого Гельмбрехта додому. Він звертається до родичів іноземними мовами, які ті не розуміють, що наочно демонструє його відчуження від колись близького йому середовища. Батько повторює цей прийом, коли каліка-син просить пристановища, завдяки чому автор мовно унаочнює всю нікчемність становища горе-лицаря.

Текст здобуває авторитет завдяки використанню у ньому символічних чисел, оскільки Бог усе організував за своєю кількістю, числом і вагою (зокрема, “4” – четверта заповідь, чотири сні, “10” – 10 розбійників). У симетричній побудові твору також зафіксовані зв’язки-посилання між буттєвим і вищим сенсом. Така структура передбачає такі композиційні принципи, як протиставлення, повторення, урівноваження. Це, у свою чергу, відповідає ідеї гармонії, багатозначності, контрастності речового світу і віддзеркалення в ньому невидимої божественної суті.

Оповідь безумовно носить дидактичний характер. Але й у цьому сенсі оповідна структура “Гельмбрехта” є своєрідною. Однозначні моралістичні формули переплі-

---

²³ Ibid. – S.383.

таються з аргументацією, заснованою на життєвому досвіді, оповідач залишається вірним загальноприйнятим етичним нормам. Роки перебування Гельмбрехта при дворі передані не епічно, а дидактично: самі злочини не зображаються, лише говориться про їх наслідки. Дидактична логіка дуже струнка: повчання – неприйняття науки – покарання. Тому поразка молодого Гельмбрехта не є трагічною у класичному сенсі, а послідовною щодо цього. У цьому ж плані послідовною є і невмоливість батька. Трагіка ж старшого Гельмбрехта випливає із конфлікту обов'язків: любов до ближнього, батьківська любов, з одного боку, а з іншого – християнське та суспільне розуміння справедливості. У такий спосіб оповідач мотивує читача задуматися над поведінкою героя.

Твір середньовічного автора залишається актуальним і у наш час. Сучасна рецепція знаходить у ньому відправні моменти, які актуалізують середньовічну тематику і стають основою для новітніх інтерпретацій. Так, Жак Ле Гофф вбачає у тексті прихований зміст. Оскільки батько і син наділені одним ім'ям, дослідник робить припущення, що молодий Гельмбрехт об'єднує в собі два обличчя, як на картинах Пікассо: ідеалізованого і дияволізованого селянина²⁴. У кожному разі, сучасні драматизовані обробки сюжету акцентують саме постать молодого Гельмбрехта, виділяючи його бунтівний характер і прагнення вирватись із вузького середовища, яке не дозволило б йому розгорнути свою індивідуальність²⁵. З 60-х років у медієвістиці перевага віддається назві “Гельмбрехт”, оскільки вважається, що саме долю молодого Гельмбрехта Вернер Садівник прагнув відобразити у легенді. Очевидно, що сам автор представляв свою новелу у віршах вперше у

²⁴ Гофф Ле Ж. Цивілізація середньовічного Запада. – Москва, 1992.

²⁵ Helmbrecht ist noch heute aktuell // Burghauser Anzeiger, 19. August 2004, № 192; Wernher der Gärtner „Helmbrecht“: Die Beiträge des Helmbrecht-Symposiums in Burghausen 2001 / Hrsg. Von Th.Nolte, T.Schneider. – Stuttgart: Hirzel, 2001; Wetzl R. Helmbrecht als Chance. Kommentar // Burghauser Anzeiger, 21. August, № 194. – S. 32.

II. Свіжий погляд на давні тексти

середньовічному замку міста Бургхаузен. На основі Вернерового тексту у 1918 році Ойген Ортнер створив драму, яка з 1932 року є провідною в рамках театрального фестивалю “Майєр Гельмбрехт”, що за давньою традицією проводиться в Бургхаузені.

Сприйняття світу Вернером Садівником, в основі своїй середньовічне, знаменує, однак, досить виразно розвиток німецької бюргерської літератури і зародження в ній гуманістичних ідей. Вирішення Вернером Садівником етичних, моральних, соціальних проблем дає поштовх до глибшого розуміння сучасності, виокремлюючи важливі механізми формування характеру особистості і напрями його розвитку. Текст легенди є також значним свідченням зламу соціальних відносин та прагненням утвердити ідею стабільності, захищеності у соціальній сфері. Зміни, які відбуваються у світі, представляються як загроза усталеному порядку, вони відчужують людину від її власного середовища. Але сьогодні вони прочитуються також і як необхідні для поступального руху, який, очевидно, неможливий без заперечення, руйнування, деструкції. У цьому сенсі негативна за логікою оповіді, але динамічна за структурою фігура Гельмбрехта-сина є, парадоксальним чином, конструктивнішою для сучасної інтерпретації комплексу ідей, пов'язаних із нею. Та привабливою і бажаною водночас залишається також ідея справжнього порядку в світі, правильної поведінки в організованому за Божою волею суспільстві.